

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/10.12.2019.I.16.01РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

НАРМАМАТОВ ИХТИЯР БАХТИЯРОВИЧ

**ЎЗБЕКИСТОНДА НАҚД ПУЛСИЗ ҲИСОБ-КИТОБ ШАКЛЛАРИДАН
Фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш йўллари**

08.00.07 – Молия, пул муомаласи ва кредит

**Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент– 2021

**Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Оглавлениеавторефератадиссертации доктора философии(PhD) по
экономическим наукам**

**Content of dissertation abstract of the doctor of
philosophy(PhD)oneconomical sciences**

Нармаматов Ихтияр Бахтиярович

Ўзбекистонда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш
амалиётини такомиллаштириш йўллари..... 3

Нармаматов Ихтияр Бахтиярович

Пути совершенствования практики использования безналичных
форм расчетов в Узбекистане.....

NarmamatovIkhtiyarBakhtiyarovich

Ways to improve the practice of using forms of cashless payments in
Uzbekistan.....

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

Listofpublishedworks.....

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/10.12.2019.I.16.01РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

НАРМАМАТОВ ИХТИЯР БАХТИЯРОВИЧ

**ЎЗБЕКИСТОНДА НАҚД ПУЛСИЗ ҲИСОБ-КИТОБ ШАКЛЛАРИДАН
Фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш йўллари**

08.00.07 – Молия, пул муомаласи ва кредит

**Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент– 2021

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В202034.3.PhD.Iqt1435 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Тошкент молия институтида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, рус, инглиз (резюме)) Илмий кенгаш веб-саҳифаси (www.tsue.uz) ва «ZiyoNet» ахборот-таълим порталида (www.ziyounet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:	Бобакулов Тулкин Ибодуллаевич иқтисодиёт фанлари доктори, профессор
Расмий оппонентлар:	Сагтаров Одилжон Бердимуратович иқтисодиёт фанлари доктори, доцент Рахимова Ҳавохон Усмонжоновна иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент
Етакчи ташкилот:	Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

Диссертация ҳимояси Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги илмий-даражалар берувчи DSc.03/30.12.2019.I.16.01 рақамли илмий кенгашнинг 2021 йил “_____” _____ соат _____ даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 100066, Тошкент шаҳри, И.Каримов кўчаси, 49-уй. Тел.: +99871-239-28-71, факс: +99871-239-43-51, e-mail: info@tsue.uz.)

Диссертация билан Тошкент давлат иқтисодиёт университети Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (___ рақами билан рўйхатга олинган). (Манзил: 100066, Тошкент шаҳри, И.Каримов кўчаси, 49-уй. Тел.: +99871-239-28-71, факс: +99871-239-43-51, e-mail: info@tsue.uz.)

Диссертация автореферати 2021 йил “_____” _____ куни тарқатилди.
(2021 йил “_____” _____ даги _____ рақамли реестр баённомаси).

Н.Х.Жумаев
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, и.ф.д., профессор

Б.Т. Бердияров
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш котиби, и.ф.д., доцент

С.К.Худайкулов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, и.ф.д., доцент

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD)диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати.Дунё мамлакатлари банк амалиётида нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида комплекс фойдаланишнинг йўлга қўйилганлиги ва ушбу жараёнда тўловнинг кафолатланганлик даражаси нисбатан юқори бўлган ҳисоб-китоб шаклларига устувор аҳамият берилаётганлиги нақд пулсиз ҳисоб-китоблар ҳажмининг барқарор ўсишини таъминлаш имконини бермоқда. Масалан, «АҚШнинг Fedwire тўлов тизими орқали нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари воситасида амалга оширилган трансакцияларнинг суммаси 2020 йилда 2016 йилга нисбатан сезиларли даражада (9,6 %) ошган»¹. Россия Федерациясида 2015-2019 йилларда тижорат банклари мижозларининг кредитли узатмалари миқдорининг ўсиш тенденциясини кузатилганлиги мазкур даврда тўлов топшириқномалари ва ҳужжатлаштирилган аккредитивлар воситасида амалга оширилган тўловларнинг ўсиш суръатларига эга бўлганлиги билан изоҳланди»². Тараққий этган мамлакатлар банкларида тўлов кафолатланган нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида кенг фойдаланиш йўлга қўйилганлигига қарамадан банклар томонидан ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланишнинг янгича механизмларини ишлаб чиқишнинг аҳамитини оширади.

Хорижда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида комплекс фойдаланишни таъминлаш, ҳужжатлаштирилган аккредитивдан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, банкларнинг ликвидлигини таъминлаш орқали тўловларнинг узлуксизлигини таъминлаш, нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш жараёнида юзага келадиган рискларни баҳолаш ва бошқариш амалиётини такомиллаштириш борасида илмий тадқиқот ишлари олиб борилмоқда. Хусусан, мазкур тадқиқотларда иқтисодиётнинг пул маблағлари билан таъминланганлик даражаси паст бўлган ва тўловларнинг мақсадли кетма-кетлиги қўлланилаётган шароитда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш бўйича ўз ечимини кутаётган масалалар мавжуд. Нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида такомиллаштириш борасида рақамли технологияларни такомиллаштириш тизими ва механизмларини ишлаб чиқиш илмий тадқиқотнинг муҳим йўналишларидан ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида ҳам нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тизимини ривожлантириш миллий иқтисодиётни ривожлантиришнинг муҳим омили сифатида қаралмоқда. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “нақдсиз ҳисоб-китоблар ҳажми ва қамровини ошириш, шу жумладан, иқтисодиёт соҳаларида тўловларнинг замонавий электрон шакллари жорий этиш ва тадбиркорлик субъектларини рағбатлантириш, шунингдек, нақд пулларнинг банкдан ташқари айланишини қисқартириш

¹www.federalreserve.gov сайти (АҚШ Федерал заҳира тизими) маълумотлари.

²www.cbr.ru сайти (Годовой отчет Банка России) маълумотлари.

иктисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишларидан бири сифатида эътироф этилган”³. Шу биан бирга, республикамизда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш билан боғлиқ бўлган илмий тадқиқотларни янада кенгайтириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Жумладан, республика бўйича амалга оширилаётган нақд пулсиз тўловларнинг умумий ҳажмида нисбатан энг юқори салмоқни тўлов топшириқномалари билан амалга оширилаётган тўловлар эгаллаётгани ҳолда, ҳужжатлаштирилган аккредитивлар билан амалга оширилган тўловлар энг кичик салмоқни эгалламоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сон “2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида”ги, 2020 йил 2 мартдаги ПФ-5953-сон “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги, 2018 йил 9 январдаги ПФ-5296-сон “Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги, фармонлари ва 2017 йил 12 сентябрдаги ПҚ-3270-сон “Республика банк тизимини янада ривожлантириш ва барқарорлигини оширишга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори ва бошқа ушбу соҳадаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу диссертацион тадқиқот муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Мазкур диссертация тадқиқоти республика фан ва технологиялар ривожланишининг “Демократик ва ҳуқуқий жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни шакллантириш” устувор йўналиши доирасидабажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар амалиётини такомиллаштириш масаласининг назарий ва амалий жиҳатлари хорижлик иқтисодчи олимлар – О.Лаврушин, В.Усоскин, А.Глориозов, Д.Михайлов, А.Косой, К.Скиннер, Ҳ.Аллен, А.Горохов, А.Прокофьев, В.Татьянникова, П.Семиковава бошқаларнинг илмий ишларида тадқиқ қилинган⁴.

³Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида//Ўзбекистон Республикаси конун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – № 6 (766).

⁴ Банковское дело. Под ред. Лаврушина О.И. – М.: ЗАО «КНОРУС», 2008. – 768с.; Усоскин В.М. Современный коммерческий банк: управление и операции. – М.:ЛЕЛАНД, 2019 – 328с.; Глориозов А.Г., Михайлов Д.М. Внешне-торговое финансирование и гарантийный бизнес. Практическое пособие. – М.: Юрайт, 2011. – 905с.; Косой А.М. Платежный оборот: исследования и рекомендации. Монография. – М.: КНОРУС, 2012. – 296с.; Скиннер К. Будущее банкинга: мировые тенденции и новые технологии в отрасли.

Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар амалиётини такомиллаштиришнинг алоҳида олинган назарий ва амалий масалалари ўзбекистонлик иқтисодчи олимлар – Ш.Мирзиёев, И.Алимардонов, А.Исмаилов, Ф.Ахмедов, Б.Бердияров, С.Гадоев, Т.Бобакулова бошқаларнинг илмий ишларида тадқиқ қилинган⁵.

Аммо, ўзбекистонлик иқтисодчи олимлар томонидан нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш масаласи мустақил диссертацион тадқиқот объекти сифатида тадқиқ қилинмаган.

Диссертация мавзусининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги. Диссертация тадқиқоти Тошкент молия институти илмий тадқиқот ишлари режасининг “Иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида молия, банк ва ҳисоб тизимини мувофиқлаштиришнинг илмий асослари” мавзусидаги стратегик илмий тадқиқот йўналишлари доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади Ўзбекистонда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш хусусидаги илмий-назарий қарашларни тадқиқ қилиш ва уларнинг амалий аҳамиятига баҳо бериш;

нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётидаги инновацияларни ўрганиш ва уларнинг ўзига хос хусусиятларига баҳо бериш;

нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш борасидаги хориж тажрибасини таҳлил қилиш ва ундан Ўзбекистон амалиётида фойдаланиш имкониятларини асослаб бериш;

Пер. с англ. – Минск: Гревцов Паблишер, 2009. – 400 с.; Allen H. Innovations in Retail Payments: E – Payments. BankofEnglandQuarterlyBulletin.Winter, 2003- 43 p.; Горохов А.А. Формы безналичных расчетов//Инновационная экономика:перспективыразвитияисовершенствования.- Курск,2017. №4. (22). – С. 69-75.; Прокофьев А.В, Татьянников В.А. Новые инструменты безналичных расчетов: специальные банковские счета//Известия Байкальского государственного университета. – Иркутск, 2017. – №3. – С. 411-418.;Семикова П.В. Аккредитивы как инструменты платежа//Финансы и кредит. – Москва, 2003. – №3. – С. 62-68.

⁵Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондиҳи бўлиши керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017 – 104 б.; Алимардонов И.М. Кичик бизнес субъектларини кредитлашнинг услубий ва амалий асосларини такомиллаштириш. И.ф.д. дисс. автореф. – Тошкент, 2018 – 61 б.; Исмаилов А.А. Ўзбекистон Республикаси пул тизимини мустаҳкамлашнинг назарий-услубий асосларини такомиллаштириш. и.ф.д. дисс. автореф. – Тошкент, 2016. – 81 б.; Ахмедов Ф.Х. Ўзбекистонда тижорат банкларининг ташқи савдога кўрсатадиган хизматларини такомиллаштириш. И.ф.б.ф.д. автореф. – Тошкент, 2017. – 47 б.; Бердияров Б.Т. Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг ликвидлилиги ва тўлов қобилиятини таъминлаш масалалари. И.ф.д. дисс. автореф. – Тошкент, 2020. – 73 б.; Гадоев С.Ж. Тижорат банкларида ликвидлилик riskини бошқаришни такомиллаштириш. И.ф.б.ф.д. дисс. автореф. – Тошкент, 2020. – 47 б.; Бобакулов Т.И. Ўзбекистон Республикасида миллий валюта курсининг барқарорлигини таъминлаш борасидаги муаммолар ва уларни ҳал қилиш йўллари. И.ф.д. илм. дар. ол. уч. тақд. эт. дисс. автореф. – Тошкент, 2008. – 33 б.

Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётига таъсир қилувчи омилларнинг таъсир даражасига баҳо бериш;

нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш билан боғлиқ бўлган долзарб муаммоларни аниқлаш;

Ўзбекистонда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштиришга қаратилган илмий тақлифлар ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг Ягона банклараро электрон тўлов тизими ва Ўзбекистон Республикаси Акциядорлик-тижорат банклари – ТИФ Миллий банки, Асакабанк, Агробанкнинг нақд пулсиз ҳисоб-китоблар амалиёти олинган.

Тадқиқотнинг предметини нақд пулсиз ҳисоб-китобларни амалга ошириш жараёнида юзага келадиган молиявий муносабатлар ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда илмий абстракция, мантикий тафаккур, умумлаштириш, анализ ва синтез, тизимли таҳлил, статистик таҳлил, қиёсий таҳлил усуллардан фойдаланилган

Тадқиқотнинг илмий янгилиги:

кредит тўловига лаёқатлилиги юқори бўлган мижозлар гуруҳига “қопланмаган”, “қайта тикланадиган”, “авансли аккредитив”лар очишни йўлга қўйиш орқали мижозларнинг тўлов мажбуриятлари юзасидан очиладиган аккредитивлар ҳажмини ошириш тақлиф этилган;

банкларда ликвидлиликини таъминлаш мақсадида трансакцион депозитларнинг барқарор қолдиғи улушини ошириш тақлиф этилган;

мижозларнинг кредитор қарздорлигини камайтиришда юридик шахсларнинг тўлов мажбуриятлари юзасидан банк кафолатларини беришнинг мақсадга мувофиқлиги асосланган;

тижорат банкларида тўловларнинг узлуксизлигини таъминлаш мақсадида активлар ва мажбуриятлар ўртасидаги номувофиқликни йўқотиш, кредит риси кўрсаткичларининг меъёрий даражаларини таъминлаш тақлиф этилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари:

Ўзбекистонда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётига таъсир қилувчи омилларнинг таъсир даражалари асослаб берилган;

ҳужжатлаштирилган аккредитивлар ва тижорат банклари кафолатларининг ҳудудларнинг экспорт салоҳиятини юксалтиришдаги ролини ошириш мақсадида банклари томонидан хорижий банкларга экспорт қилинаётган товарларнинг сифати юзасидан кафолат беришни йўлга қўйиш ва тадбиркорлик субъектларига кафолат суммасини депонентлаш талаби қўйилмаслиги тавсия қилинган;

банклар активларининг таркибида юқори ликвидли қимматли қоғозлар улушини ошириш ва трансакцион депозитларнинг камаймайдиган қолдиғидан актив операцияларни молиялаштириш манбаи сифатида

фойдаланиш йўли билан улар ликвидлигини қоплаш меъёрини оширишнинг мақсадга мувофиқлиги асосланган;

тўловга лаёқатлилиги бўйича биринчи тоифага мансуб бўлган юридик шахсларнинг тўлов мажбуриятлари юзасидан бериладиган банк кафолатлари ҳажмини ошириш орқали тижорат банкларининг коммиссион даромадлари миқдорини кўпайтириш ва миждозларнинг кредитор қарздорлигини камайитириш имкониятларининг мавжудлиги асосланган;

мамлакат хўжалик амалиётига тратталар муомаласини жорий этиш орқали хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги дебитор-кредитор қарздорлик ҳажмини қисқартириш ҳамда дисконтли кредитларни банк амалиётига жорий қилишнинг мақсадга мувофиқлиги асосланган;

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги. Тадқиқотда қўлланилган ёндашувлар ва усулларнинг мақсадга мувофиқлиги маълумотлар расмий манбалардан олинганлиги, уларни Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари, Жаҳон банки расмий маълумотларидан фойдаланилганлиги, ишда қўлланилган ёндашув ва усулларнинг мақсадга мувофиқлиги ва илмий асосланганлиги, келтирилган хулоса, таклиф ва тавсияларнинг тижорат банклари томонидан амалиётга жорий қилинганлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштиришга қаратилган илмий хулосалар ва амалий тавсиялардан тижорат банкларида нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида назарий ва методологик асосларини такомиллаштириш бўйича олиб бориладиган тадқиқот ишларида фойдаланилиши мумкин. Шунингдек, тадқиқот ишида олинган таклиф ва тавсиялардан тижорат банклари фаолиятини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ва молиявий-иқтисодий дастурларини ишлаб чиқишда фойдаланилиши мумкин.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти ишлаб чиқилган илмий таклиф ва амалий тавсиялардан банклар томонидан нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштиришга қаратилган комплекс чора-тадбирлар мажмуини, Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида янада такомиллаштириш бўйича вазифаларни бажаришга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Тадқиқот жараёнида олинган қуйидаги илмий таклиф ва амалий тавсиялар асосида:

кредит тўловига лаёқатлилиги юқори бўлган миждозлар гуруҳига “қопланмаган”, “қайта тикланадиган”, “авансли аккредитив”лар очишни йўлга қўйиш орқали миждозларнинг тўлов мажбуриятлари юзасидан очиладиган аккредитивлар ҳажмини ошириш АТ «Асакабанк»нинг 2020 йилга мўлжалланган «Ҳисоб сиёсатида унинг асосий йўналишлари»да қабул қилинган ва киритилган (АТ “Асакабанк”нинг 2020 йил 31 декабрдаги СС–

16/18–13-сон маълумотномаси). Ушбу таклифнинг амалиётга татбиқи натижасида АТ “Асакабанк” томонидан миждозларнинг тўлов маждбуриятлари юзасидан очилган молиявий хужжатлаштирилган аккредитивлар суммаси 2020 йилда 2016 йилга нисбатан 993,9 млн. сўмга ошган;

банкларда ликвидликни таъминлаш мақсадида трансакцион депозитларнинг барқарор қолдиғи улушини ошириш таклифи АТ «Асакабанк»нинг 2020 йилга мўлжалланган «Ҳисоб сиёсати ва унинг асосий йўналишлари»да қабул қилинган ва киритилган (АТ “Асакабанк”нинг 2020 йил 31 декабрдаги СС–16/18–13-сон маълумотномаси). Мазкур таклифнинг амалиётга татбиқи натижасида АТ “Асакабанк”да ликвидликни қоплаш меъёри коэффициентининг даражаси 2019 йилда 2016 йилга нисбатан 0,65 пунктга ошган;

миждозларнинг кредитор қарздорлигини камайитиришда юридик шахсларнинг тўлов маждбуриятлари юзасидан банк қафолатларини бериш таклифи АТ «Асакабанк»нинг 2020-2023 йилларда ривожлантириш Дастурида қабул қилинган ва киритилган (АТ “Асакабанк”нинг 2020 йил 31 декабрдаги СС–16/18–13-сон маълумотномаси). Ушбу таклифнинг амалиётга татбиқи натижасида АТ “Асакабанк”нинг комиссия даромадлари миқдори 2020 йилда 2016 йилга нисбатан 27,8 фоизга кўпайган;

тиждорат банкларида тўловларнинг узлуксизлигини таъминлаш мақсадида активлар ва маждбуриятлар ўртасидаги номувофиқликни йўқотиш, кредит рисқи кўрсаткичларининг меъёрий даражаларини таъминлаш таклифи АТ «Асакабанк»нинг 2020-2023 йилларда ривожлантириш Дастурида қабул қилинган ва киритилган (АТ “Асакабанк”нинг 2020 йил 31 декабрдаги СС–16/18–13-сон маълумотномаси). Мазкур прогноз натижасида АТ “Асакабанк”да 2020 йилда юқори ликвидли активларнинг ўсиш суръати (68,2%) беқарор пассивларнинг ўсиш суръатидан (66,5%) юқори бўлиши таъминланган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари 17 та, жумладан, 14 та республика ва 3 та халқаро илмий-амалий конференцияда муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация иши мавзуси бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этишга тавсия этилган илмий нашрларда 12 та илмий мақола (5 та республика ва 7 та хорижий журналларда) чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация иши кириш, учта боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Диссертация ҳажми 125 бетдан иборат.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертацион тадқиқотнинг **кириш** қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг мақсади, вазифалари, объекти ва предмети шакллантирилган, республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги кўрсатилган, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён этилган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти асосланган, диссертация иши натижаларини амалиётга жорий этилганлиги ва синовдан ўтганлиги, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар ўз ифодасини топган.

Диссертациянинг **«Нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётининг назарий асослари ва хориж тажрибаси»** деб номланган биринчи бобида нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётхусусидаги илмий-назарий қарашлартаҳлил қилинган ҳамда илғор хориж тажрибаси ўрганилган ва умумлаштирилган.

Иқтисодчи олимларнинг нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиёти хусусидаги илмий-назарий қарашларини қиёсий таҳлил қилиш натижалари қуйидагиларни кўрсатди:

нақд пулсиз ҳисоб-китоблар уч шаклда амалга оширилгани ҳолда, тўлов инструментлари воситасида амалга ошириладиган ҳисоб-китоблар ҳам нақд пулсиз ҳисоб-китобларга киритилади;

чекларнинг турлари ичида ордерли чеклар. уларни индоссамент орқали, учинчи шахсга узатишнинг мумкинлиги билан ажралиб туради;

тижорат банклари кўпчилик ҳолларда таъминланган аккредитивлардан қочиш мақсадида таъминот ўрнига тасдиқланган рамбурсли мажбурият тақдим этишади ва бундай шароитда таъминот қўлланилса, у ҳолда, сиёсий рискнинг турли жиҳатларини ҳисобга олишга тўғри келади, шунингдек, қоплаш суммасини репутацияси ёмон бўлган банкка ўтказиш масаласини ҳам ўйлаб кўриш керак бўлади;

нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ташкил қилишда тўловларнинг кетма-кетлиги принципи муҳим ўрин тутаяди ва бунда тўловларнинг календарь кетма-кетлиги барча турдаги тўловларнинг тенглигини кўзда тутаяди;

кичик тўловларни амалга оширишнинг оддий схемаларини кенг қўлланилиши нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш кўламини тораишига олиб келади ва бунда мобил тўловлар схемасини таклиф қилувчи телекоммуникацион компаниялар, интернет тўловларнинг катта қисмини қамраб олган Pay Pal каби онлайн компаниялар, транспорт тизимидаги тўлов хизматлари етказиб берувчилар тўлов тизимининг асосий субъектларига айланади;

электрон тўловлардан фойдаланиш трансакциялар частотасига таъсир кўрсатиши ва бир тўлов воситасини иккинчиси билан алмашишига олиб келиши мумкинки, натижада, монетар ҳаракатлар ва иқтисодий фаоллик ўртасидаги алоқадорликнинг ўзгаришига олиб келиши мумкин.

Нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётидаги инновацияларни тадқиқ қилиш натижалари кўрсатдики:

тўлов топшириқномаси, чек, ҳужжатлаштирилган аккредитив ва инкассо анъанавий нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари ҳисоблансада, мазкур амалиётда инновацион ўзгаришлар юзага келди;

чекларни конверсия қилиш, ҳисобрақамларни электрон тақдим этиш ва тўлаш нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётидаги муҳим инновациялар ҳисобланади;

Интернет-банкнинг тижорат банклари фаолиятига жорий қилиниши кўпчилик иқтисодчи олимлар томонидан нақд пулсиз тўловлар борасидаги инқилобий ўзгариш сифатида баҳоланди ва айнан банклараро рақобатнинг кучли эканлиги тижорат банкларини Интернет-банкнинг амалиётга жорий этишга мажбур қилди;

“тақсимланган реестрлар” технологияларини жорий қилиш ва улардан кенг кўламда фойдаланиш тўлов тизимларидаги тўлов, клиринг ва ўзаро ҳисоблашиш жараёнларини тубдан ўзгартириб юбориши мумкин;

криптовалюталардан тўлов воситаси сифатида фойдаланиш кўламнинг кенгайиши нақд пулларга бўлган талабни ва тижорат банкларининг Марказий банкдаги “Ностро” вакиллик ҳисобрақамларидаги пул маблағларига бўлган талабни камайтириши мумкин;

стэнд-бай аккредитиви аккредитивнинг инновацион тури ҳисобланади ва унинг бошқа ҳужжатлаштирилган аккредитивлардан фарқ қилувчи асосий жиҳати шундаки, стэнд-бай аккредитивида аккредитивни очган банк миқдорнинг тўлов мажбурияти юзасидан фақат миқдор тўловга ноқобил бўлиб қолгандагина жавобгар ҳисобланади.

1-жадвал

АҚШнинг Fedwire тўлов тизими орқали нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари воситасида амалга оширилган трансакциялар сони ва суммаси^б

Тўловларнинг таркиби	Йиллар					2020 йилда 2016 йилга нисбатан ўзгариши, %
	2016	2017	2018	2019	2020	
Трансакциялар сони, минг дона	148 142	152 649	158 430	167 650	184 010	124,2
Трансакциялар суммаси, млрд. АҚШ доллари	766 961	740 096	716 211	695 835	840 483	109,6

1-жадвал маълумотларидан кўринадик, 2016-2020 йилларда АҚШнинг Fedwire тўлов тизими орқали нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари воситасида амалга оширилган трансакциялар сони ўсиш тенденциясига эга бўлган.

^бЖадвал муаллиф томонидан www.federalreserve.gov сайти (АҚШ Федерал захира тизими) маълумотлари асосида тузилган.

1-жадвал маълумотларидан кўринадикки, 2016-2019 йилларда АҚШнинг Fedwire тўлов тизими орқали нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари воситасида амалга оширилган трансакциялар суммаси пасайиш тенденциясига эга бўлган. Бу эса, мазкур даврда Fedwire тўлов тизими орқали нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари воситасида амалга оширилган трансакцияларнинг умумий сонидан йирик тўловларнинг сонини ошганлиги билан изоҳланади.

1-жадвал маълумотларидан кўринадикки, АҚШнинг Fedwire тўлов тизими орқали нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари воситасида амалга оширилган трансакцияларнинг сони ва суммаси 2020 йилда 2016 йилга нисбатан сезиларли даражада ошган. Бу эса, нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш нуқтаи-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади.

2-жадвал

Россия Федерациясида нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари орқали амалга оширилган тўловларнинг таркиби⁷

фоизда

Кўрсаткичлар	2015й.	2016й.	2017й.	2018й.	2019й.	2020й.
Тўлов топшириқномаси ва аккредитивлар орқали амалга оширилган тўловлар	99,6	99,5	99,6	99,7	99,7	96,9
Тўлов талабномаси ва инкассо орқали амалга оширилган тўловлар	0,4	0,5	0,4	0,3	0,3	3,1
Тўловлар – жами	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

2-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадикки, Россия Федерацияси амалиётида 2015-2020 йилларда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари орқали амалга оширилган нақд пулсиз тўловларнинг умумий ҳажмида мутлақ асосий ўринни тўлов топшириқномаси ва хужжатлаштирилган аккредитивлар орқали амалга оширилган тўловлар эгаллайди. Бу эса, фикримизча, қуйидаги сабаблар билан изоҳланади:

тўлов топшириқномаларида тўлов қафолатланмаган бўлса-да, бири-бирига ишончи бўлган хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги ҳисоб-китобларда ҳамда давлат бюджетига солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни амалга оширишда тўлов топшириқномалари кенг қўлланилади;

хужжатлаштирилган аккредитивларда етказиб берилган товарлар ва кўрсатилган хизматлар бўйича тўловлар тўлиқ қафолатланган;

тўлов талабномаси ва инкассо орқали амалга ошириладиган тўлов амалиёти такомиллашмаган.

Диссертациянинг «Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётининг замонавий ҳолати» дея номланганининг бобида нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиёти таҳлил қилинган ва мавжуд тенденциялар аниқланган

⁷Жадвал муаллиф томонидан www.cbr.ru сайти (Годовой отчет Банка России) маълумотлари асосида тузилган.

хамда мазкур амалиётга таъсир қилаётган омилларнинг таъсир даражасига баҳо берилган.

Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида”ги қонунига кўра, ликвидлиликнинг вақтинчалик тақчиллиги юзага келганда тўловларнинг узлуксизлигини таъминлаш мақсадида Марказий банк ликвидлиликни сақлаб туриш учун тижорат банкларига уч ойгача бўлган муддатга қисқа муддатли кредитлар тарзида тезкор ёрдам беришга ҳақли. Мазкур кредитлар бўйича фоиз ставкаси Марказий банкнинг бошқа кредитларига доир амалдаги ставкалардан кам бўлмаслиги ва у банкнинг активлари билан таъминланган бўлиши керак⁸.

Ўзбекистон Республикасининг “Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида”ги қонунига мувофиқ, 33-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тўловларни амалга оширишда қуйидаги тўлов ҳужжатларидан фойдаланилади:

- тўловтопширикномаси;
- тўловталабномаси;
- инкассотопширикномаси;
- мемориал ордер;
- аккредитив;
- кириввачиқим касса тўловҳужжатлари⁹.

3-жадвал

Ўзбекистон Республикасида амалга оширилган нақд пулсиз тўловларнинг таркиби¹⁰

фоизда

Кўрсаткичлар	2015 й.	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.
Мемориал ордер	49,18	49,64	39,09	32,93	32,96	59,06
Тўлов топширикномаси	50,37	50,12	60,54	66,69	66,48	40,60
Тўлов талабномаси	0,09	0,08	0,09	0,08	0,07	0,07
Инкассо	0,18	0,15	0,26	0,29	0,48	0,25
Ҳужжатлаштирилган аккредитив	0,18	0,01	0,02	0,01	0,01	0,02
Жами	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

3-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадики, Ўзбекистон Республикасида амалга оширилган нақд пулсиз тўловларнинг таркибида салмоғига кўра биринчи ўринни тўлов топширикномалари билан амалга оширилган тўловлар эгаллайди. Бу эса, нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш нуқтаи-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади. Бунинг сабаби шундаки, тўлов

⁸Ўзбекистон Республикасининг қонуни. Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида//Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 12.11.2019 й., 03/19/582/4014-сон.

⁹Ўзбекистон Республикасининг қонуни. Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида//Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 02.11.2019 й., 03/19/578/3986-сон.

¹⁰Жадвал муаллиф томонидан www.cbu.uz (Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки) маълумотлари асосида тузилган.

топширикномасининг жиддий камчилиги бўлиб, тўловнинг кафолатланмаганлиги ҳисобланади. Бунинг устига, тўлов топширикномалари билан амалга оширилган тўловларнинг нақд пулсиз тўловларнинг умумий ҳажмидаги салмоғи 2019 йилда 2015 йилга нисбатан сезиларли даражада (16,11 ф.п.) ошган.

3-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадикки, 2015-2019 йилларда республикамиз бўйича амалга оширилган нақд пулсиз тўловларнинг умумий ҳажмида мемориал ордерлар билан амалга оширилган тўловларнинг салмоғи сезиларли даражада юқори бўлган. Бу эса, нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш нуқтаи-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланмайди. Чунки, биринчидан, мемориал ордер нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакли ҳисобланмайди; иккинчидан, мемориал ордерда тўловни амалга ошириш учун тўловчининг розилиги талаб этилмайди.

3-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадикки, мамлакат бўйича амалга оширилган нақд пулсиз тўловларнинг умумий ҳажмида мемориал ордерлар орқали амалга оширилган нақд пулсиз тўловларнинг салмоғи 2019 йилда 2015 йилга нисбатан сезиларли даражада (16,22 ф.п.) пасайган. Ушбу пасайиш, асосан, мазкур даврда тўлов топширикномалари билан амалга оширилган тўловларнинг нақд пулсиз тўловларнинг умумий ҳажмидаги салмоғини сезиларли даражада ошганлиги билан изоҳланади.

3-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадикки, республикамиз бўйича 2015-2019 йилларда амалга оширилган нақд пулсиз тўловларнинг умумий ҳажмида тўлов талабномаси билан амалга оширилган тўловларнинг салмоғи жуда паст даражада бўлган. Бу эса, нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш нуқтаи-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади. Бунинг сабаби шундаки, биринчидан, тўлов талабномаси бозор иқтисодиёти талабларига тўғри келмайди. Чунки, тўлов талабномаси пули тўланмай жўнатилган товарларнинг пулини олиш мақсадида қўлланилади. Бозор иқтисодиёти шароитида пули тўланмай, яъни тўлови кечиктириб сотилган ҳар қандай товар кредитга сотилган ҳисобланади ва ушбу товарлар суммаси унга фоиз ҳисобланган ҳолда тўланади. Кредитга сотилган товарлар суммасига кўпчилик ҳолларда тижорат вексели ёзилади ва векселда товар суммаси ва унга қўшиб тўланадиган фоизнинг ставкаси кўрсатилади. Иккинчидан, тўлов талабномасида тўлов кафолатланмаган.

3-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадикки, республикамиз бўйича 2015-2019 йилларда амалга оширилган нақд пулсиз тўловларнинг умумий ҳажмида инкассо ва ҳужжатлаштирилган аккредитивлар билан амалга оширилган тўловларнинг салмоғи жуда паст даражада бўлган. Бу эса, нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш нуқтаи-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади. Бунинг сабаби шундаки, биринчидан, нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг инкассо шаклида тўловчини тўловни ўз вақтида амалга оширишга ундовчи жиҳат

мавжуд. Яъни, тижорат банки товарлар суммаси тўланмагунга қадар товар ҳужжатларини тўловчига бермайди. Тўловчи товар ҳужжатларини олмаса товарни ола олмайди. Бу эса, тўловчини товарлар суммасини тезроқ тўлашга мажбур қилади. Иккинчидан, ҳужжатлаштирилган аккредитивларда тўлов суммаси тўлиқ қафолатланган. Қопланадиган аккредитивларда тўлов суммаси тўловчининг жорий ҳисобрақамидан ечиб олиниб, алоҳида ҳисобрақамга ўтказиб қўйилади ва ушбу суммадан тўловчи фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлмайди. Қопланмайдиган аккредитивларда тўловчининг банки ҳужжатлаштирилган аккредитивни очилиши билан, яъни мол етказиб берувчининг банкига аккредитив телеграммасини жўнатиши билан тўлов юзасидан кафилга айланади. Агар товар ҳужжатлари келиб тушганда тўловчининг талаб қилиб олингунча депозит ҳисобрақамида пул маблағлари бўлмаса, у ҳолда, тўловчининг банки ҳужжатлаштирилган аккредитив суммасини ўзининг кредити ҳисобидан тўлаб беради.

4-жадвал

Ўзбекистон Республикасида амалга оширилган нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари орқали амалга оширилган тўловларнинг таркиби¹¹

фоизда

	2015 й.	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.
Тўлов топшириқномаси	99,45	99,52	99,39	99,42	99,17	99,05
Тўлов талабномаси	0,18	0,16	0,16	0,13	0,10	0,21
Инкассо	0,35	0,31	0,42	0,43	0,71	0,73
Ҳужжатлаштирилган аккредитив	0,02	0,01	0,03	0,02	0,02	0,01
Жами	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

4-жадвал маълумотларидан кўринадикки, республикада 2015-2020 йилларда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари орқали амалга оширилган тўловларнинг умумий ҳажмида жуда юқори салмоқни тўлов топшириқномалари билан амалга оширилган тўловлар эгаллаган. Бу эса, нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг бошқа шакллари билан фойдаланиш амалиётини умуман ривожланмаганлигидан далолат беради ва нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари билан фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш нуқтаи-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади.

4-жадвал маълумотларидан кўринадикки, 2020 йилнинг 31 декабрь ҳолатига кўра, мамлакатимиз бўйича нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари орқали амалга оширилган тўловларнинг умумий ҳажмида тўлов талабномаси орқали амалга оширилган тўловларнинг салмоғи атиги 0,21 фоизни, инкассо воситасида амалга оширилган тўловларнинг салмоғи 0,73 фоизни, ҳужжатлаштирилган аккредитивлар орқали амалга оширилган тўловларнинг салмоғи эса, атиги 0,01 фоизни ташкил этди. Ҳолбуки, ҳужжатлаштирилган аккредитивларда тўлов тўлиқ қафолатланган бўлиб, тижорат банклари катта миқдорда даромад олиш имконига эга бўлади.

¹¹Жадвал муаллиф томонидан www.cbu.uz (Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки) маълумотлари асосида тузилган.

Таҳлилни чуқурлаштириш мақсадида алоҳида олинган банклар мисолида нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини таҳлил қиламиз.

5-жадвал

Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият Миллий банки орқали нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари воситасида амалга оширилган тўловларнинг таркиби¹²

фоизда

	2020 йил			
	январь	март	июнь	сентябрь
Тўлов топшириқномаси	98,90	98,67	99,07	99,31
Тўлов талабномаси	0,31	0,34	0,14	0,24
Инкассо	0,79	0,99	0,79	0,45
Ҳужжатлаштирилган аккредитив	0,0	0,0	0,0	0,0
Жами	100,0	100,0	100,0	100,0

5-жадвал маълумотларидан кўринадики, 2020 йилнинг январь-сентябрь ойларида ТИФ Миллий банки орқали нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари орқали амалга оширилган тўловларнинг умумий ҳажмида жуда юқори салмоқни тўлов топшириқномаси билан амалга оширилган тўловлар эгаллади. 2020 йилнинг сентябрь ойида ушбу кўрсаткич 99,31 фоизни ташкил этди. Мазкур ҳолат ТИФ Миллий банкининг нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллашмаганлигини кўрсатади.

6-жадвал

Ўзбекистон Республикаси АТ “Агробанк” орқали нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари воситасида амалга оширилган тўловларнинг таркиби¹³

фоизда

	2020 йил			
	январь	март	июнь	сентябрь
Тўлов топшириқномаси	96,72	98,09	98,73	94,58
Тўлов талабномаси	0,18	0,15	0,16	0,24
Инкассо	3,10	1,76	1,11	2,20
Ҳужжатлаштирилган аккредитив	0,0	0,0	0,0	2,98
Жами	100,0	100,0	100,0	100,0

6-жадвал маълумотларидан кўринадики, мамлакатнинг йирик тижорат банкларидан бири бўлган Агробанк орқали нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари орқали амалга оширилган тўловларнинг умумий ҳажмида жуда юқори салмоқни тўлов топшириқномаси билан амалга оширилган тўловлар эгаллайди. 2020 йилнинг сентябрь ойида ушбу кўрсаткич 94,58 фоизни ташкил этди. Мазкур ҳолат Агробанкнинг нақд пулсиз ҳисоб-китоб

¹²Жадвал муаллиф томонидан www.cbu.uz (Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки) маълумотлари асосида тузилган.

¹³Жадвал муаллиф томонидан www.cbu.uz (Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки) маълумотлари асосида тузилган.

шаклларидан фойдаланиш амалиётини умуман такомиллашмаганлигини кўрсатади.

6-жадвал маълумотларидан кўринадикки, Агробанкда 2020 йилнинг январь-июнь ойларида хужжатлаштирилган аккредитивлар воситасида умуман тўловлар амалга оширилмаган. Бироқ, 2020 йилнинг сентябрь ойида Агробанк томонидан хужжатлаштирилган аккредитивлар воситасида тўловларни амалга оширилганлиги нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларидан фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш нуқтаи-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади.

Қуйидаги жадвал маълумотлари орқали АТ “Асакабанк” орқали нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари орқали амалга оширилган тўловларнинг таркиби ва динамикасини кўриб чиқамиз (7-жадвал).

7-жадвал

Ўзбекистон Республикаси АТ “Асакабанк” орқали нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари воситасида амалга оширилган тўловларнинг таркиби¹⁴ фоизда

Нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари	Ҳар бир йилнинг декабрь ойи охирига				2020 йилда 2017 йилга нисбатан ўзгариши, ф.п.
	2017	2018	2019	2020	
Тўлов топшириқномаси	99,01	99,2	98,63	97,86	- 1,15
Тўлов талабномаси	0,51	0,28	0,27	0,47	- 0,04
Инкассо	0,48	0,52	1,10	1,67	1,19
Ҳужжатлаштирилган аккредитив	0,00	0,00	0,00	0,00	0,0
Жами	100,0	100,0	100,0	100,0	х

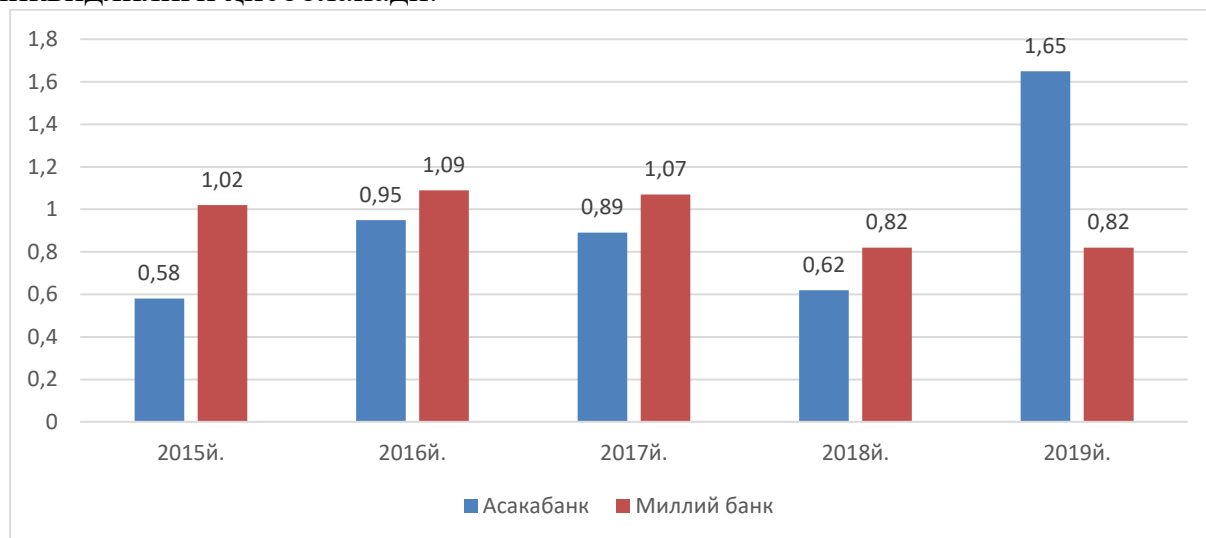
7-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадикки, 2017-2020 йилларнинг декабрь ойининг сўнгги санасига Асакабанк орқали нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари орқали амалга оширилган тўловларнинг умумий ҳажмида мутлақ асосий ўринни тўлов топшириқномалари орқали ўтган тўловлар эгаллайди. Бу эса, нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларидан фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш нуқтаи-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади. Бунинг сабаби шундаки, биринчидан, тўлов талабномаси ва инкассо шакли орқали амалга оширилган тўловларнинг нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари орқали амалга оширилган тўловларнинг умумий ҳажмидаги салмоғи жуда кичик; иккинчидан, тўловни тўлиқ қафолатлаш имконини берадиган хужжатлаштирилган аккредитивлар орқали умуман тўлов амалга оширилмаган.

Амалга оширилган таҳлиллар кўрсатдики, 2017-2020 йилларнинг январь-май ойида Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг Банклараро тўлов тизими орқали амалга оширилган транзакциялар сони камайиш тенденциясига эга бўлгани ҳолда, транзакциялар суммасининг ўсиш

¹⁴Жадвал муаллиф томонидан www.cbu.uz (Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки) маълумотлари асосида тузилган.

тенденцияси кузатилган. Бу эса, йирик суммадаги транзакциялар сонининг жами транзакциялар сонига салмоғини таҳлил қилинган давр мобайнида ошганлиги билан изоҳланади.

Нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётига таъсир килувчи асосий омиллардан бири бўлиб, тижорат банкларининг ликвидлиги ҳисобланади.



1-расм.АТ “Асакабанк” ва ТИФ Миллий банкининг жорий ликвидлик коэффицентининг ўзгариши¹⁵

1-расм маълумотларидан кўринадики, Асакабанкда жорий ликвидлик коэффицентини даражаси 2016 йилда 2015 йилга нисбатан сезиларли даражада ошган. Бу эса, мазкур даврда Асакабанкда юқори ликвидли активларнинг ўсиш суръатини талаб қилиб олинган депозитларнинг ўсиш суръатидан сезиларли даражада юқори бўлганлиги билан изоҳланади. Асакабанкда 2016 йилда 2015 йилга нисбатан юқори ликвидли активларнинг ўсиш суръати 243,1 фоизни ташкил этгани ҳолда, талаб қилиб олинган депозитларнинг ўсиш суръати 139,5 фоизни ташкил қилди¹⁶.

1-расм маълумотларидан кўринадики, 2016-2018 йилларда Асакабанк жорий ликвидлик коэффицентининг пасайиш тенденцияси кузатилган. Бу эса, қуйидаги сабаблар билан изоҳланади:

юқори ликвидли активларнинг ўсиш суръатини талаб қилиб олинган депозитларнинг ўсиш суръатидан паст бўлганлиги (2017 йилда 2016 йилга нисбатан юқори ликвидли активларнинг ўсиш суръати 137,8 фоизни ташкил этгани ҳолда, талаб қилиб олинган депозитларнинг ўсиш суръати 166,5 фоизни ташкил этди);

юқори ликвидли активларнинг камайиш суръатини талаб қилиб олинган депозитларнинг камайиш суръатидан юқори бўлганлиги (2018 йилда 2017 йилга нисбатан талаб қилиб олинган депозитлар суммасининг

¹⁵Расм муаллиф томонидан АТ “Асакабанк” ва ТИФ Миллий банкининг расмий интернет веб-сайтида эълон қилинган йиллик ҳисоботлари маълумотлари асосида тузилган.

¹⁶Асакабанкнинг йиллик ҳисоботлари маълумотлари асосида муаллиф томонидан амалга оширилган ҳисоб-китоблар.

камайиши 36,9 фоизни ташкил этгани ҳолда, юқори ликвидли активларнинг камайиши 66,4 фоизни ташкил қилди)¹⁷.

1-расм маълумотларидан кўринадики, 2016-2019 йилларда ТИФ Миллий банкида жорий ликвидлилик коэффициентининг пасайиш тенденцияси кузатилган. Бу эса, мазкур даврда талаб қилиб олинмаган депозитларнинг ўсиш суръатини юқори ликвидли активларнинг ўсиш суръатидан юқори бўлганлиги билан изоҳланади. ТИФ Миллий банкида 2019 йилда 2016 йилга нисбатан юқори ликвидли активларнинг ўсиш суръати 134,8 фоизни ташкил этган бўлса, талаб қилиб олинмаган депозитларнинг ўсиш суръати 238,9 фоизни ташкил қилди¹⁸.

Эътироф этиш жоизки, иқтисодиётдаги тўловсизлик муаммоси нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётига нисбатан салбий таъсир юзага келади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотида кўра, 2019 йилнинг 1 декабрь ҳолатига кўра, республикада хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги дебитор қарздорликнинг умумий ҳажми 93,1 трлн. сўмни ташкил этди, шунинг 15,3 трлн. сўми муддати ўтган дебитор қарздорлик бўлиб, у 2018 йилнинг шу даврига нисбатан 16,5 мартага кўпдир¹⁹.

Хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида бу қадар катта миқдордаги дебиторқарздорликнинг мавжудлиги, фикримизча, Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётининг пул маблағлари билан таъминланганлик даражасининг паст эканлиги билан изоҳланади. 2021 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, мамлакат иқтисодиётининг пул маблағлари билан таъминланганлик даражаси атиги 18,5 фоизни ташкил этди²⁰. Ҳолбуки, тўловсизлик муаммосини ҳал қилиш учун ушбу кўрсаткич камида 50% бўлиши керак²¹.

Диссертациянинг «Ўзбекистонда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш» деб номланган учинчи бобида нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш билан боғлиқ бўлган муаммолар аниқланган ва уларни ҳал қилишга қаратилган илмий таклифлар, амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Диссертацион тадқиқотнинг ушбу бобида республикада нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини

¹⁷Асакабанкнинг йиллик ҳисоботлари маълумотлари асосида муаллиф томонидан амалга оширилган ҳисоб-китоблар.

¹⁸ТИФ Миллий банкнинг йиллик ҳисоботлари маълумотлари асосида муаллиф томонидан амалга оширилган ҳисоб-китоблар.

¹⁹ Социально-экономическое положение Республики Узбекистан. Стат. бюллетень. Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике. – Ташкент, 2020. – С. 195.

²⁰www.stat.uz (Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси) ва www.cbu.uz (Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки) сайтлари маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланган.

²¹Тихонов А. Коэффициент монетизации: некоторые аспекты теории, сравнительный анализ и практические выводы//Банковский вестник. – Минск, 2000. - №25 (132). - С. 4-9.

такомиллаштириш билан боғлиқ бўлган қуйидаги долзарб муаммолар аниқланган:

нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг умумий ҳажмида тўлов топшириқномалари билан амалга оширилган ҳисоб-китобларнинг салмоғини юқори эканлиги;

мамлакат банк амалиётида корхоналар ўртасидаги ҳисоб-китобларни амалга оширишда қўлланиладиган ҳисоб-китоб чекларининг мавжуд эмаслиги;

Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари томонидан миждозларнинг тўлов мажбуриятлари юзасидан очилган ҳужжатлаштирилган аккредитивларнинг умумий ҳажмида қопланган аккредитивлар салмоғининг жуда юқори эканлиги ва нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари орқали амалга оширилган нақд пулсиз тўловлар ҳажмида ҳужжатлаштирилган аккредитивлар орқали амалга оширилган тўловларнинг жуда кичик салмоққа эга эканлиги;

тўлов талабномаси орқали амалга ошириладиган нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг мавжудлиги ва тўлови кечиктириб сотилган товарларни кредитга сотилган, деб ҳисобланмаслиги;

тижорат банкларида баланслашмаган ликвидлик муаммосининг мавжудлиги;

тижорат банкларининг кафолатларидан нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётида қўллашнинг талаб даражасида эмаслиги;

Ўзбекистон Республикаси хўжалик амалиётида тратталар муомаласининг мавжуд эмаслиги.

Мазкур бобда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштиришга қаратилган қуйидаги илмий таклифлар ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган:

1. Аккредитив банк мақомидаги тижорат банклари томонидан миждозларнинг етказиб берилган товарлар ва кўрсатилган хизматлар юзасидан тўлов мажбуриятлари бўйича очиладиган қопланмаганва тасдиқланмайдиган ҳужжатлаштирилган аккредитивлар ҳажмини ошириш мақсадида, биринчидан, пул оқимининг мажбуриятларга нисбатан даражаси бўйича кредит тўловига лаёқатлилигининг биринчи ва иккинчи тоифасига мансуб бўлган миждозлар гуруҳини шакллантириш ва уларнинг тўловлари бўйича мазкур шакллардаги аккредитивларни очиш лозим; иккинчидан, мазкур миждозлар гуруҳига ҳужжатлаштирилган аккредитивларнинг қайта тикланадиган ва аванс тариқасида тўланадиган аккредитив турларидан фойдаланиш имконини бериш керак; учинчидан, ҳужжатлаштирилган аккредитивларни аккредитив банкнинг кредит линияси орқали кредитлашга устуворлик бериш керак.

2. Тижорат банклари активларининг таркибида халқаро банк амалиётида умумэътироф этилган юқори ликвидли қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар салмоғини ошириш ва трансакцион депозитларнинг

камаймайдиган қолдигиданактив операцияларни молиялаштириш манбаи сифатида фойдаланиш йўли билан уларнинг ликвидлилик даражасини ошириш керак.

3. Молиявий коэффициентлар орқали кредит тўловига лаёқатлилиги баҳоланган ва баҳоланган натижасида кредит тўловига лаёқатлилигининг биринчи синфига мансуб бўлган мижозлар – юридик шахсларнинг тўлов мажбуриятлари юзасидан банк кафолатлари бериш орқали тижорат банкларининг комиссия даромадлари миқдорини ошириш ва мижозларнинг кредитор қарздорлигини камайтириш керак.

4. Тўловларнинг мақсадли кетма-кетлиги қўлланилаётган шароитда, тижорат банклари орқали ўтаётган тўловларнинг узлуксизлигини таъминлаш мақсадида активлар ва мажбуриятлар ўртасидаги номутаносибликка барҳам бериш, кредит рискин тавсифловчи кўрсаткичларнинг меъёрий даражаларини таъминлаш ва соф фоизли спрэд кўрсаткичининг барқарор даражасига эришиш лозим.

5. Хужжатлаштирилган аккредитивлар ва тижорат банклари кафолатларининг ҳудудларнинг экспорт салоҳиятини юксалтиришдаги ролини ошириш учун, биринчидан, тижорат банкларининг филиаллари ходимлари ва ҳудудларда фаолият юритаётган тадбиркорлик субъектлари учун хужжатлаштирилган аккредитивлар ва тижорат банклари кафолатларидан фойдаланиш бўйича махсус ўқув курслари ташкил қилиш керак; иккинчидан, республикамиз банклари томонидан хорижий банкларга экспорт қилинаётган товарларнинг сифати юзасидан кафолат беришни йўлга қўйиш лозим; учинчидан, банклар томонидан тадбиркорлик субъектларига кафолат суммасини депонентлаш талаби қўйилмаслиги керак.

6. Ўзбекистон Республикаси хўжалик амалиётига тратталар муомаласини жорий этиш орқали хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги дебитор-кредитор қарздорлик ҳажмини қисқартириш ҳамда дисконтли кредитларни банк амалиётига жорий қилиш керак.

ХУЛОСА

Диссертацион тадқиқотни бажариш натижасида қуйидаги хулосалар шакллантирилди:

1. Иқтисодчи олимларнинг банкларнинг ордерли чекларидан фойдаланиш хусусидаги, таъминланган аккредитивлар ўрнига тасдиқланган рамбурсли аккредитивлардан фойдаланиш ва чақириб олинмайдиган аккредитивлардан фойдаланишга эътиборни кучайтириш хусусидаги, тўловларнинг календарь кетма-кетлигидан фойдаланиш, ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланишда тўловчиларнинг пул оқими барқарорлиги таҳлиliga эътиборни кучайтириш хусусидаги қарашлари Ўзбекистон учун муҳим амалий аҳамият касб этади.

2. Нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётидаги инновацияларни тадқиқ қилиш натижалари кўрсатдики:

тўлов топшириқномаси, чек, ҳужжатлаштирилган аккредитив ва инкассо анъанавий нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари ҳисоблангани ҳолда, ушбу ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётида инновацион ўзгаришлар юзага келди;

чекларни конверсия қилиш, ҳисобрақамларни электрон тақдим этиш ва тўлаш нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётидаги муҳим инновациялар ҳисобланади;

кўплаб иқтисодчи олимларнинг фикрига кўра, Интернет-банкнинг тижорат банклари фаолиятига жорий қилиниши нақд пулсиз тўловлар борасидаги инқилобий ўзгариш ҳисобланади;

“тақсимланган реестрлар” технологияларини жорий қилиш ва улардан кенг кўламда фойдаланиш тўлов тизимларидаги тўлов, клиринг ва ўзаро ҳисоблашиш жараёнларини тубдан ўзгартириб юбориши мумкин;

Марказий банкнинг рақамли валюталаридан тўлов воситаси сифатида фойдаланиш кўламнинг кенгайиши нақд пулларга бўлган талабни ва тижорат банкларининг Марказий банкдаги “Ностро” вакиллик ҳисобрақамларидаги пул маблағларига бўлган талабни камайтириши мумкин;

стэнд-бай аккредитиви аккредитивнинг инновацион тури ҳисобланади ва унинг бошқа ҳужжатлаштирилган аккредитивлардан фарқ қилувчи асосий жиҳати шундаки, стэнд-бай аккредитивида аккредитивни очган банк миқдорнинг тўлов мажбурияти юзасидан фақат миқдор тўловга ноқобил бўлиб қолгандагина жавобгар ҳисобланади.

3. Нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш борасидаги илғор хориж тажрибасини ўрганиш ва умумлаштириш натижалари кўрсатдики:

таракқий этган мамлакатларда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида комплекс фойдаланишни йўлга қўйилганлиги ва банкларнинг ликвидлигини таъминланганлиги нақд пулсиз ҳисоб-китоблар ҳажмининг барқарор ўсиш суръатларини таъминлашда муҳим ўрин тутмоқда;

2016-2020 йилларда АҚШнинг Fedwire тўлов тизими орқали нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари воситасида амалга оширилган трансакциялар ҳажмининг ўсиши ҳамда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари воситасида амалга оширилган трансакцияларнинг сони ва суммасини 2020 йилда 2016 йилга нисбатан сезиларли даражада ошганлиги нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш жиҳатидан ижобий ҳолат ҳисобланади;

АҚШ банклари амалиётида ҳужжатлаштирилган аккредитивларнинг энг қўлланиладиган шакли стэнд-бай аккредитив бўлиб, аккредитивларнинг қопланган шакли қўлланилмайди ҳамда нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг инкассо шаклининг ҳар иккала туридан – соф инкассо ва ҳужжатли инкассодан кенг фойдаланилади;

2015-2020 йилларда Россия Федерациясида тижорат банклари мижозларининг кредитли узатмалари миқдорининг ўсиш тенденциясини кузатилганлиги ва мазкур узатмалар миқдорини 2020 йилда 2015 йилга нисбатан сезиларли даражада ошганлиги ушбу даврда тўлов топшириқномалари ва хужжатлаштирилган аккредитивлар воситасида амалга оширилган тўловларнинг ўсиш суръатларига эга бўлганлиги билан изоҳланади ва мазкур даврда тижорат банклари мижозларининг дебетли узатмалари миқдорини жуда кичик бўлганлиги тўлов талабномаси ва инкассо воситасида амалга ошириладиган тўловлар ҳажмининг мазкур даврда кичик салмоққа эга бўлганлиги билан изоҳланади.

4. Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётининг замонавий ҳолатининг таҳлиллари кўрсатдики:

Ўзбекистон Республикасида 2015-2020 йилларда амалга оширилган нақд пулсиз тўловларнинг таркибида салмоғига кўра биринчи ўринни тўлов топшириқномалари билан амалга оширилган тўловларни эгаллаганлиги нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш нуқтаи-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади;

Ўзбекистон Республикаси бўйича 2015-2020 йилларда амалга оширилган нақд пулсиз тўловларнинг умумий ҳажмида инкассо ва хужжатлаштирилган аккредитивлар билан амалга оширилган тўловларнинг салмоғини жуда паст даражада бўлганлиги нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш нуқтаи-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади;

республикамизда 2015-2020 йилларда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари орқали амалгаоширилган тўловларнинг умумий ҳажмида жуда юқори салмоқни тўлов топшириқномалари билан амалга оширилган тўловларни эгаллаганлиги, хужжатлаштирилган аккредитивлар орқали амалга оширилган тўловларнинг салмоғини эса жуда кичик бўлганлиги нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг бошқа шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллашмаганлигидан далолат беради;

2020 йилнинг январь-сентябрь ойларида республикамизнинг йирик тижорат банклари – ТИФ Миллий банки, Асакабанк ва Агробанкорқали нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари орқали амалга оширилган тўловларнинг умумий ҳажмида жуда юқори салмоқни тўлов топшириқномаси билан амалга оширилган тўловларни эгаллаганлиги ва мазкур даврда ТИФ Миллий банкда миллий валютада хужжатлаштирилган аккредитивлар воситасида тўловларнинг амалга оширилмаганлиги мазкур банкларнинг нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллашмаганлигидан далолат беради;

Марказий банкнинг Банклараро тўлов тизими орқали амалга оширилган трансакциялар суммаси 2016 йилда 2015 йилга нисбатан юқори суръатда ўсган, бироқ, 2017 йилда 2016 йилга нисбатан сезиларли даражада камайган, бу эса, ушбу даврда корхоналар ўртасидаги дебитор қарздорлик ҳажмини сезиларли даражада ошганлиги билан изоҳланади.

5. Республикамизда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётига таъсир қилаётган омилларнинг таҳлили кўрсатдики:

Асакабанкда жорий ликвидлилик коэффициентини даражасини 2016 йилда 2015 йилга нисбатан сезиларли даражада ошганлиги мазкур даврда Асакабанкда юқори ликвидли активларнинг ўсиш суръатини талаб қилиб олинadиган депозитларнинг ўсиш суръатидан сезиларли даражада юқори бўлганлиги билан, 2016-2018 йилларда жорий ликвидлилик коэффициентининг пасайиш тенденциясини кузатилганлиги юқори ликвидли активларнинг ўсиш суръатини талаб қилиб олинadиган депозитларнинг ўсиш суръатидан паст бўлганлиги, юқори ликвидли активларнинг камайиш суръатини талаб қилиб олинadиган депозитларнинг камайиш суръатидан юқори бўлганлиги каби омиллар билан изоҳланади;

2016-2019 йилларда ТИФ Миллий банкида жорий ликвидлилик коэффициентининг пасайиш тенденциясини кузатилганлиги мазкур даврда талаб қилиб олинadиган депозитларнинг ўсиш суръатини юқори ликвидли активларнинг ўсиш суръатидан юқори бўлганлиги билан изоҳланади;

иктисодиётдаги тўловсизлик муаммоси хўжалик юритувчи субъектларнинг ликвидлигига салбий таъсир кўрсатмоқда ва бунинг натижасида нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётига нисбатан салбий таъсир юзага келмоқда;

2017-2019 йилларда Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари томонидан миллий валютада берилган кредитларнинг ўртача йиллик фоиз ставкасини ўсиш тенденциясига эга бўлганлиги инфляция даражасини юқори бўлганлиги билан изоҳланади ва корхоналарнинг тўлов мажбуриятларини амалга оширишда кредитлардан фойдаланиш даражасини оширишга тўсқинлик қилади;

коронавирус пандемияси хўжалик юритувчи субъектлар ва аҳолининг тўловга қобиллигига салбий таъсир кўрсатди ва бунинг натижасида нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг узлуксизлигини таъминлаш муаммоси юзага келди.

ЭЪЛОНҚИЛИНГАН ИШЛАРРЎЙХАТИ
СПИСОКОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Нормаматов И.Б. Иқтисодиётни инновацион ривожлантириш шароитида нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиёти//Халқаро молия ва ҳисоб илмий электрон журнали. 2018. – №6. – 186-192 б.

2. Нормаматов И.Б. Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тизимини инновациялар асосида ривожлантириш//Инновацион технологиялар. – Қарши, 2019. –№ 3(35).–Б-80-84.

3. Narmamatov I.B. Development of Non-Cash Payments: Problems and the Ways to Solve Them//International Journal of Advanced Science and Technology Vol. 29, No. 9s, (2020).–P. 4193-4195. (Scopus)

4. Narmamatov I.B. Improving the practice of using cashless accounts in Uzbekistan// European Scholar Journal (ESJ) Available Online at: <https://www.scholarzest.com> Vol. 2 No. 4, April 2021, ISSN: 2660-5562. 399-402 pp. (№29, JIF 7,235)

5. Нормаматов И.Б. Ўзбекистон амалиётида нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш бўйича хориж тажрибаси//Innovatsion texnologiyalar. –Қарши, 2021. Махсус сон.–Б-95-99.

6. Нормаматов И.Б. Нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш йўллари//Обод турмушни таъминлашда иқтисодиётни ва инновацион фаолиятни такомиллаштириш муаммолари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Самарқанд, 2013. – Б. 138-139.

7. Нормаматов И.Б. Республика миз тижорат банклари ликвидлигини таъминлаш борасидаги мавжуд муаммолар ва унга таъсир этувчи омиллар//Инновацион менежментни ривожлантиришнинг замонавий муаммолари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Самарқанд, 2014. – Б. 83-84.

8. Нормаматов И.Б. Коронавирус пандемиясининг нақд пулсиз ҳисоб-китоблар амалиётига салбий таъсирини юмшатиш имкониятлари//“Ўзбекистон Республикасининг Ҳаракатлар стратегияси: макроиқтисодий барқарорлик, инвестицион фаоллик ва инновацион ривожланиш истиқболлари” мавзусида халқаро онлайн илмий–амалий конференция. 2020 йил 10–11 декабрь Тошкент, Ўзбекистон.-Б.236-240.

9. Нормаматов И.Б. Payment system in the context of modernization of the economy in Uzbekistan and the application of world experience on it// In 2nd International Multidisciplinary Scientific Conference “Global Humanity Congress”, published with Archive of Conferences International Database, hosted online from Madrid, Spain on September, 10th 2021.

II бўлим (II часть; II part)

1. Нормаматов И.Б. Foreign Experience Possibilities on the Use of Cash-Free Account Forms of Using it in Practice in Uzbekistan // Academic Journal of Digital Economics and Stability. ISSN 2697-2212 Online: [https://academicjournal. Special Issue on "Innovative Economy: Challenges, Analysis and Prospects for Development" Published in Aug- 2021.](https://academicjournal. Special Issue on)
2. Narmamatov I.B. Reduction of external bank circulation of cash as a compulsory condition in development of payment by cheque in countries of cis // Экономика и социум. 2020. – №12(79). www.iupr.ru
3. Narmamatov I.B. Topical issues of ensuring the efficiency of the use of cashless account forms in Uzbekistan // American journal of economics and business management ISSN: 2576-5973 vol. 4, no. 3, 2021 Vol. 4, No. 3, 2021
4. Нормаматов И.Б. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида нақд пулсиз ҳисоб-китоблар амалиётини ташкил қилишнинг ўзига хос хусусиятлари // Биржа Эксперт. – Тошкент, 2009. – №5. – Б. 29-31.
5. Нормаматов И.Б. Кичик бизнесни ривожлантириш дастурларини молиялаштиришда лизингдан самарали фойдаланиш имкониятлари // Бизнес-Эксперт. – Тошкент, 2018. – №4. – Б. 43-45.
6. Нормаматов И.Б. Теоретические основы использования безналичных способов расчета в Узбекистане // Экономика и финансы. – Москва, 2009. – №3. – С. 108-109.
7. Normamatov I.B. Measures to optimize External Bank cash circulation // Perspectives of Innovations, Economics & Business. – 2009. Volume 1. – P. 76-77.
8. Нормаматов И.Б. Пластик карточка қулай тўлов воситаси//Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида иқтисодиётнинг стратегик тизимларини устувор ривожлантириш муаммолари//Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Қарши, 2010. – Б. 102-103.
9. Нормаматов И.Б. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида миллий валюта миз барқарорлигини таъминлашда тулов карточкалари ва аҳоли пуллик туловларининг аҳамияти//Инновацион менежментни ривожлантиришнинг замонавий муаммолари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Қарши, 2014. – Б. 116-118.
10. Нормаматов И.Б. А.Б.Қурбонов. Ҳудудларда кичик корхоналарни ривожлантириш муаммолари//Ўзбекистонда молиявий секторнинг ролини ошириш ва унда илғор хориж тажрибасидан фойдаланиш //Халқаро илмий-амалий конференцияси материаллари. – Тошкент, “Иқтисод-молия”2015. – Б. 526-528.
11. Нормаматов И.Б. Мамлакатимиз банк тизимида нақд пулсиз ҳисоб-китоб усулларида фойдаланиш самарадорлиги//Таълим ва фан интеграцияси – барқарор ривожланиш омили. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Тошкент - Самарқанд, 2017. – Б. 209-211.

12. Нормаматов И.Б. Кичик бизнесни моддий ресурслар билан таъминлаш механизмини такомиллаштириш// Таълим ва фан интеграцияси – барқарор ривожланиш омили // Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Тошкент - Самарқанд, 2017. – Б. 213-214

13. Нормаматов И.Б. Мамлакатимиз хўжалик ва банк амалиётида нақд пулсиз ҳисоб-китобларни юритишда соф инкассоларнинг аҳамияти//Иқтисодий ривожланиш ва либераллаштириш шароитида кичик бизнес ва тадбиркорликни замонавий бошқарув тенденциялари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Қарши, 2018. – Б. 289-291.

14. Нормаматов И.Б. Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар шаклидан фойдаланишнинг замонавий усуллари//Иқтисодий ривожлантириш ва либераллаштириш шароитида кичик бизнес ва тадбиркорликни замонавий бошқарув тенденциялари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Қарши, 2018. – Б. 291 - 292.

15. Нормаматов И.Б. Ишлаб чиқаришни моддий ресурслар билан таъминлаш механизмини яхшилаш//Иқтисодий стратегик ривожлантириш шароитида хизмат кўрсатиш соҳасини такомиллаштириш йўллари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Самарқанд, 2018. – Б. 142-144.

16. Нормаматов И.Б. Иқтисодий модернизициялаш шароитида миллий туловлар тизимининг аҳамияти//Иқтисодий стратегик ривожлантириш шароитида хизмат кўрсатиш соҳасини такомиллаштириш йўллари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Самарқанд, 2018. – Б. 26-29.

17. Нормаматов И.Б. Банкларнинг ордерли чеклари нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётини такомиллаштиришнинг инновацион воситаси сифатида//Ўзбекистоннинг жаҳон молия бозорига интеграциялашуви: Инновациялар трансфери, ҳалқаро стандартлар,рейтинглар ва индекслар. Республика илмий-амалий конференция тезислари тўплами.-Тошкент-2018.-Б-119-120.

18. Реал иқтисодийнинг инновацион ривожланиш тенденциялари//Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий барқарорлигини таъминлашда инновацион ёндашувнинг долзарб муаммолари. Республика илмий-амалий конференция материаллари; 2019 йил 15-май, Қарши-2019.-Б-76-77.

19. Нормаматов И.Б.Тижорат банкларининг чакана тўлов хизматларини ривожлантириш имкониятлари//Банкларга молиявий маблағларни жалб қилиш ва уларнинг инновацион хизматлари самарадорлигини ошириш.Республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. – Тошкент, 2020. – Б. 419-421.

20. Нормаматов И.Б.Худудлар экспорт салоҳиятини юксалтиришда хужжатлаштирилган аккредитивлар ва банк кафолаларининг ролини ошириш//Худудларни комплекс ва мутаносиб ривожлантириш стратегияси.

Республика илмий-амалий конференцияси материаллари.— Тошкент, 2020.—
Б. 217-219.